

प्रकाशक—

ग्रन्थकार श्रीकालीकुमार देवशर्मा

दक्षिणा—तत्त्वोपलब्धिः ।

५

प्राप्तिस्थानम्—

संस्कृत शिक्षाप्रसार

वर्द्धमान, वोरहाट ।

उत्सर्गः

संसारव्याधिजुष्टं श्रुतिवचनगुरुर्मां निरीक्ष्य प्रतप्तम्,
योऽविज्ञातस्वरूपं सततमकथयत् स्यात्प्रतत्त्वं यथार्थम् ।
यस्माद् विद्येयमाप्ता विरचयितुमर्हं बोधदेतोः समर्थः
तत्स्मृत्यर्थं प्रणीतं चिरमभयपदेऽस्वपितं पुस्तकं मे ॥

गुरुम्,

प्रति

ग्रन्थकारः ।

—अभिमतम्—

ग्रन्थस्यास्यार्थविषयमहं सम्यगालोच्य मन्ये
वेदान्तानां यदयमपरः सर्व्वतत्त्वानि धत्ते ।
वादान् भिन्नान् च ललितगिरा सोपपत्तत्रा छिनत्ति
जिह्वासूनां सदवगतये यातु वेदान्तपाठ्यम् ॥

इति

वर्द्धमान राजकीय विजयचतुष्पाठीस्थ वेदान्तशास्त्राध्यापक
श्रीहरेन्द्रनाथ देवशर्मा निवेदयति ।

PREFACE

It is sheer externalism of the people and also inspiration from my venerable preceptor which have moved me to compose this little book of Vedanta-philosophy. A man can never get peace of mind through outward enchantments. They may allure human mind for a while but do not bear the test of real satisfaction. A man moves so far from his real soul, which is pure consciousness, that he finds a bundle of distress in his mind and does not understand what his real self is. It is non-realisation of his own proper self which causes his miseries. In this little book, I have mentioned various reasonings to remove this sort of ignorance. In consequence, the unknown proper self would be illuminated in its own light by constant deliberation on earnest query to know simple subjective consciousness. I have also put forth various reasonings to assert the pantheistic truth of the Vedantists by refuting contradictory views of other philosophers. Immortal words of the Scripture are authentic proof to subside other philosophers and to strengthen the pantheistic view of the Vedanta in the emancipation of the finite soul.

VEDANTANUBHUTIKARIKA

According to Vedanta this world is the illusion of the Brahman, the supreme being, and the Brahman alone is the truth. What appears as substantial viz., the objective world is nothing but an illusion of the supreme soul, as it stands on the supreme soul and has no separate existence beyond it. Then again concerning simple, pure and subjective consciousness Vedanta says, there is no difference between finite and infinite being. This realisation of identity to a finite being is salvation which is the main problem of Vedanta where Vedic words are these

“अथमात्मा ब्रह्म” “तत्त्वमसि” “अहं ब्रह्मास्मीति”

The difference that we find exists in the particularity and that particularity cannot stand alone :

“वाचारम्भणं विकारं नामधेयम् मृत्तिकेत्येव सत्यम्” “नेह
नानास्ति किञ्चन” “एकमेवाद्वितीयम्”

Therefore it is proved that every thing that we take as many exists only in name but not as a substance.

Substance is always one and the same. It never varies or changes, nor decays or perishes. So it is quite true that one of us is substance not our varying states and

PREFACE

moods. "सर्वं खल्विदं ब्रह्म" A Scholastic thinker, properly equipped with sanskrit knowledge and having a keen interest in Vedanta philosophy, will find more subtle discussions about it within the body of the book. So I wish not to speak more here about it.

In these days of Journalism finding no further issue of a book of this type, I feel the necessity of undertaking such an improbable task which scholars, I venture to have, will not fail to recognise and appreciate. The language of the book is sanskrit which is most simple and ordinary. It will create no terror to the mind which is accustomed to think in this line. Though it will not have a large number of readers yet I hope to get full sympathy from Pandits, Adhapakas and from the Heads of the Sanskrit learning in our country maintained by our Government. If they select it in the syllabus of the Vedanta-study and add a commentary to it, then my intellectual labour will reap its good harvest.

Lastly, thinking it my duty only to do some eternal good to human being, I have written this book and myself do not expect to have any honour or publicity on this account. That is the ideal of निष्कामकर्मयोगः instructed to Arjuna by lord Sri Krishna in भगवद्गीता । "कर्मण्येवाधिकारस्ते

VEDANTANUBHUTIKARIKA

मा फलेषु कदाचन” So It is left to my sensible readers, who I am sure, will do what is left undone. As a result, it was first taken by the Sanskrit Sahitya Parishad of Calcutta which had published it by part in various issues of its monthly Sanskrit Patrika for which I shall remain ever grateful to. it. Now being revised and collected in a book form I think it will remain ever on the services of man-kind.

THE AUTHOR.

शुद्धिपत्रम्

पृ: नं	श्लो: नं	पा: नं	अशुद्ध	शुद्धं
३	९	४	यत्	यत्
४	१४	३	पोरुपया	पोरुपेया
७	२४	१	मन्त्रलोकं	मर्त्यलोकं
१५	५६	१	सर्वमुक्तिः प्रसङ्गः	सर्वसुक्तिप्रसङ्गः
१५	५८	३	वैदान्तिकाम्	वैदान्तिकानाम्
२७	१०६	१	सति विपयात्	सति हि विपयात्
३९	१५५	२	श्रेष्ठ	श्रेष्ठ
४६	१८०	१	सुविदितया	सुविदिततया
४९	१९५	४	बुधानम्	बुधानाम्

वेदान्तानुभूतिकारिका

ग्रन्थारम्भः

अज्ञानां वेदनायावपुरपि सबपुर्जायते माययायत्
यस्मिंश्चाभासमानौ विषयविषयिनौ चिज्जडौ विश्वरूपौ ।
साकारं यन्न सत्यं भवभयशमनं त्वेकमेवाद्वितीयम्
देवादीनां यदच्चरं पदमभयमजं चिन्मयं तन्नमामि ॥ १

सर्वास्थानं भवदपिपदं यत्त्वनाधारमेकम्
बहूप्येकं सगुणमगुणं वाऽशरीरं शरीरे ।
भावाभावौ गमयति गुणौ यत् सदेकं विरुद्धौ
सत्यत्वेन ध्रुवमिहभवेज्ज्ञानमात्रं तथा तत् ॥ २

पूर्णं तद्धि स्वयमुदयते नो भवेत् कर्तृजन्यम्
यस्माद्भातं निखिलभुवनं तद्धियोन्मोषयेत् कः ।
तद्वोधे वै विमतिजननाद्वादिनां दृष्टिभेदात्
साक्षिज्ञानस्फुरितमनु तत् प्रोच्यतेऽतः सुधीभ्यः ॥ ३

कर्माकर्ता स्वयमकरणा दीक्षते केवलं यो
 मायामेकां विभवति ततो दर्शनद्रष्टृदृश्यम् ।
 आत्मा सोऽजगति रचिते वीक्षणात् साक्षिरूपः
 निर्योगोऽपि स्फुटितन्त्रिरिलः शुद्धचैतन्यमेव ॥ ४

चैतन्यं यद् रविरिव समं द्योतते, यन्न कर्तुं
 शुद्धं पूर्णं परमधिकृतञ्चोच्यते तद्वि साक्षि ।
 तज्ज्ञानं वै बलवदसमं स्याद् विगोघेन नोचेत्
 युक्त्या तस्मादपरविमतिश्चागमैः खण्डनीया ॥ ५

प्रत्यक्षेण ग्रहणविषयान् केवलं वै प्रमेयान् ।
 ये मन्यन्ते ननु कथमिहाकारणवात्महीनः ।
 यः प्रत्यक्षं खलु तदधिकं नेन्दियैः संगृहीतम्
 सीमावद्धं सकलकरणं किं स्वरूपं मृषास्यात् ॥ ६

कार्ग्यद्रव्यं भुवनमखिलं दृश्यरूपेण वेशम्
 मायासृष्टं किमपि न भवेदिन्द्रियं यत् प्रमाणम् ।
 स्थूलज्ञानं ननु मुनिजनाः क्लेशजातं तदाहुः
 चित्तारामं कथमपि यतः साधु नाप्नोति जीवः ॥ ७

- प्रत्यक्षेन स्फुरति न मतौ कृतस्त्रशब्दप्रमाणम् ।
निर्दिष्टत्वात् तदधिकुरुते नैव विश्वं समग्रम् ।
प्रत्येत्यन्यं च तदतिशयं द्रव्यमस्तीति सर्व्वः ।
६ प्रत्यक्षज्ञो विरमतु ततः सत्यतत्त्वानुभूतेः ॥ ८

प्रत्यक्षं न क्षपयति ह यत्सर्व्ववस्तुस्वरूपम् ।
किञ्चेतद्धिप्रभवति वरं येन शब्दादिवोधे ।
नो तेनास्मादविषयगतं वस्तु किञ्चित् कथं वा ।
यत्प्रत्यक्षं तदभिदधतां नाथ, वादः प्रमाणम् ॥ ९

कार्यं दृष्टवन्नुमिति कुशलाः कर्तृदेव विदन्ति ।
विस्मृत्येशं तमपि जटिले ये यतन्ते वितर्कं ।
लिङ्गाभावात् परमपुरुषो हेतुभिर्नानुमेयः ।
तत्त्वं मुक्त्या वचनरचना निष्फला तार्किकाणाम् ॥ १०

व्याप्तिज्ञानं लिङ्गं न करणं स्याद्दृष्ट्यर्थवोधे ।
द्वैताभावे सहचरविधे स्तञ्चता कानुमातुः ।
साक्षाद् द्वयत्वमसि वचनान्नोपपाशानमात्रम् ।
जीवोपाधौ व्यवहितकरं वै स्वरूपोपलब्धेः ॥ ११

व्याप्तिः पक्षोऽनुमितिषु तथा स्युः परामर्शं आदौ
 न प्रत्यक्षाग्रहि तंत इह स्वप्रतिष्ठं प्रमाणम् ।
 नानाद्गत्वादननुमितचिज्ज्ञापकं नानुमानम्
 तस्मान्मानं कथमनुमिति ब्रह्मतत्त्वानुभूतौ ॥ १२

आत्मज्ञानं परमुपमया लभ्यते नापरोक्षम्
 आत्मा सत्यः सकलमनृतं केन तुल्योऽयमेकः ।
 आकाशादेः श्रुतिषु तुलनां दीयते ब्रह्म सर्व्वम्
 यज्ज्ञानार्थं चित्तउपहिताकार एकत्र कल्पयः ॥ १३

स्वार्थाभावाद् विपरहिते निर्गुणे निष्क्रिये वा
 दुर्वाधे किं सति कलनया चिन्तया सेवया वा ।
 भ्रान्त्याच्छिन्ना नरमतिरतोऽ पौरुषया श्रुतिर्या
 मोक्षज्ञानं समधु ददती केवलं प्रापनीया ॥ १४

कर्मज्ञाने श्रुतिषु विदिते द्वे नराणां विवेच्ये
 कर्मत्यक्त्वा कथमिह वरं चक्षते ज्ञानमेके ।
 यज्ञेनेति श्रुतिरनुभवात् कर्मणोऽस्तिप्रयोगः
 चेतःशुद्ध्या इदमपिपुनर्याच्यते ज्ञानिना वै ॥ १५

कर्मार्थस्य परमवगतन्तुप्रमाणं श्रुतीनाम्
 आनर्थक्यं तदनवभृताः तेन मीमांसकानाम् ।
 कोऽकार्वाक्ये स्वगतविषये वस्तुमात्रे यतेत
 सध्वाम्नाया विधिपरतया युज्यमानास्ततः सुतः ॥ १६

कार्यार्थिभ्यं न विधिरहितं ब्रह्म किञ्चित् सतस्वम्
 श्रोतव्यादिश्रुतिविधिपरं श्रूयते ब्रह्म यस्मात् ।
 स्वर्गादिः स्यादिति फलधिंया कर्म कुर्वन्ति सर्वे
 आम्नायानां तत उपनिषद्भाग एवार्थवादः ॥ १७

धर्मार्थिणो श्रुतिविषयकौ चोदितौ द्वौ क्रियाया
 जीवाः सर्वे क्षणमपि विना कर्म तिष्ठन्ति नाव ।
 मोक्षः स्वर्गो न किमपि ततः कर्मणा वै स लभ्यः
 इत्थं वादो नृपु मुचलितोऽकारि मीमांसकेन ॥ १८

वेदान्ती वः प्रथमपदधीमात्मनोऽत्र क्रियायाम्
 नास्वीकारं जगति कुरुते बुद्धिभेदाज्जनानाम् ।
 इच्छा ज्ञातुं न भवति समा सम्बिदामुक्तिदावप्रां
 यत्तथुत्या धरमनुभवे स्यात्ततो भूम्नि बाधः ॥ १९

आत्माथं वै श्रुतिषु कथितं कर्म यागादि सर्वम्
 आनर्थक्यं कथमुपनिषद् याति तं घोषयन्ती ॥ ११ ॥
 नाविज्ञाते स्वगतविषये वस्तुमात्रेऽप्ययत्रः ॥ १२ ॥
 दुःखोच्छेदो ज्ञः भवति प्रतः कर्मणा केवलेन ॥ १३ ॥

ज्ञानात्मानं रसमुपतिपत् सद्यते नार्थवाटम् ॥ १४ ॥
 श्रोतव्यादि श्रुतिरभिनवं ब्रह्म कर्तुं विधिः किम् ॥
 नित्यं ब्रह्म स्थितमथविधिर्नेह काय्यं कुतोऽर्थाः ॥ १५ ॥
 कर्मग्राह्यं न तदव यतश्चक्रियाः सन्ति सर्वार्थाः ॥ १६ ॥

नापूर्वः स्याद् विधिरिह सतो ब्रह्मनोऽप्राप्तिमूलम् ॥
 अप्राप्तांशमजनकतया चास्य पूर्णात्मनोऽन्यथा ॥ १७ ॥
 नित्यसुखात् न निष्कमविधिर्नेतरप्राप्तिहानम् ॥ १८ ॥
 नामान्यद्वा किमपि न श्रुतः पारिसंख्यं विधानम् ॥ १९ ॥

स्वात्मत्वेन त्रिविधिरहितं ब्रह्म यन्नित्यमात्म ॥ २० ॥
 एवंभावोऽविदिततया सच्च कर्मनिषेधः ॥ २१ ॥
 वेदान्तार्थः समवगमयन् निष्फलो नो परन्तु ॥ २२ ॥
 सन्दिग्धार्था जनयति पुनर्थीमताश्च प्रवृत्तिम् ॥ २३ ॥

क्षीणे पुण्ये ननु दिविपदो मन्त्रलोकः विशन्ति ॥
 स्वोऽनित्यत्वात् कथमयं भवेत् स्वर्गलाभो विमुक्तिः ॥
 आपत्पातान्निरवधिः सुखं स्वर्गिणां वा कथं स्यात्
 मीमांसायान् भवति ततो मोक्षबोधो यथाधमः ॥ २४

निष्कर्मात्मानं चिदनुभवं श्रोतृनाभिः सुलभ्यः ॥
 कर्तुः कार्योक्तं विकृतिफलं जायते क्षीणपुण्यम् ॥
 भेदात्कर्म प्रभवति कथं स्यादभेदस्य योगः ॥
 कर्म त्यागात् प्रसरति ततो मुक्तये चिद्विचारः ॥ २५

कायः स्रग्ः खलु तदधिकं वस्तु किञ्चिन्न तत्त्वम् ॥
 आस्था प्रेत्य खलति च यतो जीवतीहा शरीरे ॥
 हिलानन्दः स्थितमिह सुधीर्नेहतेऽमुत्र भूत्यै ॥
 चार्वाकाणां प्रचलितमंतोः मानवानां क्रियासु ॥ २६

आधारत्वं ननु जड़तनोः केवलं कल्पयन्तेऽतः ॥
 देहास्तित्वां यदि न पुरुषो भाति शून्यां धरायाम् ॥
 भोग्ये वाञ्छां दधति चपलां नाशशीले भवन्तः ॥
 किं बुध्यन्ते न सति न जिते कर्म कर्त्तारं जीवः ॥ २७

आदौ सर्वं कतिचिदणवः सप्रतिष्ठा बभूवुः
 प्रधास्यन्तः मकृतिवशातो द्रव्यजातं सृजन्ति ।
 चेतोजन्मापिभवति यथा गोमयाद् बृशिकादि
 विश्वं जातं बहुभिरनुभि र्वस्तुवादी विचष्टे ॥ २८.

भागुत्पत्ते स्तुचिद्वगमान्नेदमासीज्जडानु ।
 दृष्टान्ते तेऽपि चिदनुगणो गोमये सूक्ष्मरूपः ।
 यस्मात् कुत्रापि न चिदचितो जायते बोधसिद्धा
 सृष्टेरीशा श्व कथमणवः मृत्रजैः कर्तृहीनाः ॥ २९

चेतन्याद्वा कथमथ मते ते जडश्चास्त विश्वम्
 चैतन्यज्ञं प्रतिबदति चे चानुवादी प्रतीपम् ।
 अण्वादिभ्यस्त्रिचतुरनुकं मानरूपं यथान्यत्
 तद्वत्सृष्टिश्चजडजगतो ब्रह्मणो वाधते नो ॥ ३०

चैतन्यात्मा विविधकरणा विद्यते बुद्धिरेका
 बाह्यद्रव्यं परनियमितं नास्ति सर्वं जडत्वात् ।
 काले स्वप्ने प्रभवति यतो धीः पदार्थानपेक्षा
 तस्माद्बुद्धे रधिकमपि नो चाह विज्ञानवादी ३१

बुद्धिर्भूय स्तनियततया ज्ञायते च प्रमाणम् । । । ।
येनैकस्या नियतमपरा । नो चिरं । कापि वृत्तिः । । । ।
यत् पूर्वं तद्धि परजनकं धीमवाहप्रमाणात् । । । ।
वृत्ते भेदं स्तु नः विषयतो वासनाजन्य एव ॥ ३२ ॥

विज्ञानानामनुभविषु तत्तत्क्षणावस्थितेश्च । । । ।
प्रत्यात्मानं गमयति तथा चैव । सत्त्वंस्वरूपम् । । । ।
यत् सत्त्वं तन्मतिविजनितां वर्त्तमानांथैकारि । । । ।
वौद्धास्तस्मात् क्षणिकमखिरं नः स्थिरं किञ्चिदाहुः ॥ ३३ ॥

नाभावः स्याद्विजङ्गगतः खण्डबुद्धिं विनैवम् । । । ।
बुद्धिर्यस्मान्नु पटयितुं किं घटः स्यात् संमर्था । । । ।
जन्मान्धस्यास्तु यदि विषयाद् बुद्धिवृत्तिः भवेन्नो । । । ।
रूपस्वप्नो जगति न तथा बाधितो बुद्धिवादः ॥ ३४ ॥

योऽ द्राक्षीत् स स्मरति च कथं प्रत्यभिज्ञाप्रमाणम् । । । ।
कार्योत्पत्तौ क्षणिकसमये कारणस्यास्थितेश्च । । । ।
न प्राग्बृत्तिः परविजननी स्वाधिकारी स्थिरात्मा । । । ।
कार्यैः सत्त्वे स्पृहयति ततो न क्षणध्वंसवादः ॥ ३५ ॥

देहाधारं। प्रति किमपि नो कर्तुमीशा मनिर्या
 यद्येवं नो तदधि किमपि स्यात् कथं वा प्रमाणम् ।
 वृत्तीनाञ्च क्षणिकनियमोऽस्थायि सत्त्वं मते वः ॥
 नैतत् सत्यं नियतविषयो दृश्यते तद्विधायी ॥ ३६

द्रव्यं ध्वंसं प्रवणमखिलं ज्ञायते सुष्ठु सत्त्वं ॥ १ ॥
 तस्माच्च शून्यं भवतु भुवनं नः। सुषुप्तिर्यथादौ ॥ १ ॥
 उत्पत्तेः प्रागसदवगतेऽथ श्रुतौ मानमस्मिन् ।
 ॥ आसीच्च शून्यं जगदिदमतो मन्यते शून्यवादी ॥ ३७

नाशो मानं न भरति यतः सूक्ष्मसत्त्ववबोधान् ॥
 शून्यं तत्त्वं यदि किमसतः सम्प्रति स्यान्न सर्गः ।
 ब्रह्मण्येवं तदसदभिधा नामरूपच्युतार्था
 । यद्येवं नो कथमसति वासीद्वचः सान्वयं स्यात् ॥ ३८

सोऽर्थः। श्रुत्या मत उत कथं प्राक्सद्वृत्तिर्हि पश्चात्
 चासत्प्रोक्ते जगत उदिता। नात्र वैकल्पिकार्थः ।
 तेनात्यन्तं जगदिदमसच्छून्यरूपं न चाग्रे ।
 नासत्तत्त्वं न सदुपरि वा शून्यमादौ यथार्थं ॥ ३९

नानावृत्तिर्भवति मनसो योगविद्यासु हेतुः ।
 मोक्षप्राप्तिः परपरिणतिस्तत्र योगावसानम् ।
 भिन्नोपायाः शमदमपराः क्लेशहानौ संदुक्ताः ।
 योगाभ्यासाच्च फलमहिमा कीर्त्तितो भूतिलाभः ॥ ४० ॥

योगः प्रोक्तः पुरमुनिना चित्तवृत्तेर्निरोधः ॥
 रोधो नोचेद् विपर्ययं न मनो वर्त्तते सत्स्वरूपे ।
 योगैरङ्गैर्भवति हि मनः सुप्रसन्नं निरुद्धम् ॥
 त्ततो योगः परमपुरुषे योगिनोक्तः स मोक्षः ॥ ४१ ॥

नाहङ्कारो भवति विलयो योगमार्गेण सम्यक् ।
 योगे कर्त्रा पथि सुचरिते कर्तृनाशः कथं स्यात् ॥
 योगाद्भूतिर्भवतु न ततो मुक्तिप्राप्नोति विद्वान् ।
 अप्टाङ्गानान्तु न भगवतः साधनायां विरोधः ॥ ४२ ॥

चित्तस्यैवं विलयविधिना दृश्यभूतस्य सत्यम्
 नावस्थानं क्षणमपि भवेद्विष्टरि ज्ञानमात्रे ।
 मोक्षो योगादिति तवमतेऽ नित्यमुक्तिर्ध्रुवं स्यात्
 अद्वैतेऽस्तौ विहृतिरहिते ह्यैतयोगोऽप्रमाणम् ॥ ४३ ॥

प्राणायामादिविरसतपः साधनं कायकृच्छ्रम् ।
 सिद्धिस्तस्मादपि यदणिमादि नृणां जायतां वा ।
 कोऽर्थो नित्ये परमविषये तेन विघ्नस्तु मोक्षे ।
 चिन्नित्याथेः । स ननु सरसं पूजितेऽस्तु प्रतीके ॥ ४४

निःस्वार्थाधी देरहरिगता या स्थिरा भक्तिरुक्ता ।
 ध्यानं सारं प्रणतिसङ्गितं मूर्च्छिषु प्रेम तस्याम् ।
 भावावेशो विषयविरते ज्ञायते भक्तिभाजाम् ।
 भक्त्या वश्यो भवति भगवान् येन भक्तेः परा का ॥ ४५

एवं भक्तिः खलु सुविहिता साधनायां नराणाम् ॥
 यत्राविद्यास्थितिरवगता ध्यानभङ्गेऽमुखत्वात् ।
 सान्निध्यश्चेन्नरिः भगवतः पूजयापि क्षणं तत् ।
 दन्द्रं नित्यं मतिविषययो र्यत्र मुक्तेः रसः कः ॥ ४६

यत्र द्वैतं प्रथत इतरश्चेतरं तत्र पश्येत्
 भक्तावेवं सति पृथगथ स्वं ह्युपास्यं तथान्यम् ।
 पश्यन् भक्तः कथमथ तयोः स्वस्वरूपन्तजानन्
 मोक्षानन्दं समरसतया ज्ञानरूपं लभेत ॥ ४७

स्नानाचामैस्तनुरमलिना जायते किं न चेतः ।
 यत्सम्बन्धो जगतिःसुदृढः संशये कारणं नो ।
 श्रेयान् धर्मः खलु मतिमतां स्यात् सदाचारनिष्ठा ।
 नावक्षीया कुशलभिरतः सा प्रशास्तु स्वभावम् ॥ ४८

वाक्याचारान् भवदभिमतान् स्तौतुर्देहाभिमानि ।
 नान्यत्तत्त्वञ्च यत् उदितं सेवते तान् क्व विद्वान् ।
 आत्मा पूतः स्वत इति कथं तत्र संस्कारकर्म ।
 तत्त्वज्ञानां विचरणपथो वै न दृष्टो भवद्भिः ॥ ४९

द्वे तत्त्वे च प्रकृतिपुरुषौ स्तो विधानेऽथ सांख्ये ।
 कर्म प्राणा प्रकृतिरमरा विश्वसृष्टेः प्रगूर्जा ।
 सैकानित्या त्रिगुणसहिता सत्त्वभूता जज्ञापि ।
 काथ्यं कर्तुं जज्ञद्वपुरुषं स्याद् विनैव संमर्था ॥ ५०

कूटस्था ये तु बहुपुरुषा श्वेतना निष्क्रियाश्च ।
 सौदासीन्यां अनुभवरसा निर्गुणा निर्विकारा ।
 तेषामर्थे प्रकृतिरनिशं भोगमोक्षौ विपत्ते ।
 शय्यादीनामिव मुचिदिता वृत्तिरस्याः परार्था ॥ ५१

एकं सांख्यं जगति तनुते विंशतिं पञ्च चार्थान्
 सर्वैश्च च त्रिभुवनरुरं नेश्वरं स्वीरुरोति ।
 धीरेका वै भृशमभिमता कर्मणां नात्र मानम्
 मोक्षः पुंसः पृथगवगमः स्यादनादेः प्रकृत्याः ॥ ५२

सांख्यं तत्त्वं श्रुतिभिरपि च द्वापितत्वात् सुमान्यम्
 प्राज्ञैः पुंभिः कथमगणितं साम्यभावं प्रधानम् ।
 अव्यक्तत्वादखिलजगतो यज्जडत्वात्तु योनिः
 नेत्थं किञ्चिद् वदति कपिलः सांख्यकारोऽप्रमाणम् ॥ ५३

सांख्योक्ता चेत् प्रकृतिरचितिः कर्म शक्ता विधातुम्
 कस्मान्मृन्न स्वत इह घटं कुम्भकारं विनैवम् ।
 विश्वोत्पत्तेः प्रकृतिरथ नो हेतुरेका कदापि
 यस्याः सत्ता पुरुषकलिता दृश्यते केवलं वै ॥ ५४

यद्भोक्तृत्वे सति नहि भवेदात्मकूटस्थतातः
 भोक्तृत्वादिः पुरुषनियमो य स्त्वयोक्तः कथं स्यात् ।
 भोक्ता जीवः परमपुरुषो निर्गुण स्त्वेक एव
 श्रुत्या बाधात् पुरुषबहुता तादृशी नापनीया ॥ ५५

एकस्मिन् चै सति च पुरुषे सर्व्वं मुक्तिः प्रसङ्गः . . .
 कस्मिन् मुक्ते न भवति तथाज्ञानभेदान्नराणाम् ।
 यावद्द्वैताः प्रकृतिसहितास्तावदीशोऽस्ति सत्यम् .
 नास्वीकारो वसु भगवतोऽ वैदिके च प्रधाने ॥ ५६ ॥

द्वैतास्त्रित्वे सति तव मते विंशतिः पञ्च चैव . . .
 केनार्था वा न च तदधिकं किञ्चिदास्ते विभक्तम् ।
 वेदान्तेन व्यभिचरति नो वस्तुतन्नप्रधाने . . .
 सांख्यं मोक्षे न तु सममतं स्यात् प्रधाने स्वतन्त्रे ॥ ५७ ॥

सर्व्वं ज्ञात्वा त्रिभुवनपतिः कारणं स्यान्निमित्तम् .
 नोपादानं भवति जगतः पक्षपातित्वदोषात् ।
 सम्भोगाक्षेः कथमपि च तच्चास्ति वेदान्तिकाम् .
 चैतन्यत्वात् परमशरणं तार्किक्याणां विधानम् ॥ ५८ ॥

उत्सर्गेऽ न्या मृदिव यदि च द्रवणः स्यादपेक्षा
 ना पूर्णत्वाद्भवति च तथाद्वैतसत्याच्छ्रुतीनाम् ।
 सर्व्वे जीवाः कृतिफलभुजः केन वैपम्यभोगौ
 मायाकार्याज्जगत उभयं द्रव्यं नो कोऽपि दोषः ॥ ५९ ॥

वस्त्वद्वैतं यदि हि नियतं निश्चितं तद्विशिष्टम् ॥
 शुद्धं ज्ञानं नहि तदधिभृद्वासुदेवः परात्मा ॥ ६० ॥
 जीवोपोस्यः स खलु वरिता तं वरेण्यं वृणीते ॥ ६१ ॥
 मायाविद्या किमपि मनुते नो विशिष्टाद्द्वयीशः ६० ।

वैशिष्ट्यं यद्विगनयः चितोऽद्वैतत स्तत् पृथक्किम्
 नैतद्बाह्यं तदनृतमयं केवलं नामरूपम् । ॥
 मायाविद्या सृजनविधये कल्पिता नात्र दोषः ।
 भेदोक्तिर्नो संमरसतया सांधु रामानुजस्य ॥ ६१

जीवाजीवादेय इह मंताः सप्त जैनैः पदार्थाः ।
 भेदा भूयो विवर्सननये नाम पश्चास्तिः कायाः ।
 सार स्तोषामवतरति चै सप्तभङ्गी नयोऽत्र
 रत्रवग्या तनुपरिमितः सेरते मोक्षमा मा ॥ ६२

क प्रामाण्यं प्रतिविपयिनि ज्ञायते चास्तिनास्त्योः
 जैनन्याये कथमपि जगत् किञ्च निर्धारितं नो ।
 आत्मा पूर्णो बृहदनुगतौ नास्य सद्गोचवृद्धी ।
 स्याज्जैनानां सुप्रिमतमते ज्ञानिनां नादरोऽतः ॥ ६३

वादिवातैः स्वमेतकुशलैर्युक्तिमित्थं विधाय
 वेदान्तात्मा निजकररुचा भासमानोऽपि साक्षात् ।
 छत्रीभूतो जडपरधिया विस्मृतं श्रे स्वतो नः
 निर्व्याणाय प्रभवति कथं चेतसः शान्तयेऽसौ ॥ ६४

तेनाध्यासो जंगति विदितोऽसम्भवं साधयन् येः
 द्रष्टुर्दृश्यं पृथंगपि मिथः शास्ति तादात्म्यप्रभावम् ।
 अज्ञानोत्थः संधिविधेकरस्तन्यतिः स्यादतस्मिन्
 स्मृत्याकारस्तु परविषये पूर्वं दृष्टावभासः ॥ ६५

यद्यन्नो तत्तदयनतया कृप्यते वस्तु सत्यम्
 सोऽध्यासः स्याद् भुवनजनको दृष्टनानाविरूपः
 मिथ्यासत्ये मिथं च मिथुनीकृत्य तेनास्थं योगः
 सत्तायास्तं प्रकटितगुणां वाह मायामविद्याम् ॥ ६६

अज्ञानाद्यद्विजगदवृतं सत्यमाभाति देवे
 रज्जौ सर्पभ्रममतिरिवाध्यास एवोच्यते तत् ।
 मिथ्यारूपेऽस्ति भवजनके किञ्च तत्र प्रमाणम्
 शुद्धे सत्त्वे श्रुतिमतं बहु प्राप्तयेऽस्य प्रयोगः ॥ ६७

नामाध्यासो न च सदसतोर्विक आसीदनादिः
 ज्ञाते तत्त्वे स तु खड्गमुमं नैव किञ्चित् करोति ।
 नानाकारं सति न विदिते स प्रपञ्चं प्रमृते
 सोऽवक्तव्यो भवभयकरोऽध्यास एवात्मभाषा ॥ ६८

सत्तामात्रे भुवनरचनां पण्डितोऽध्यासमाह
 द्वैतज्ञाने स च सुविहितो नैति नाशं कदाचित् ।
 सत्ये मिथ्यामतिरसति वा सत्यमुद्विष्यतः सः
 दुःखाग्रेषु व्यवहृतिकरोभोक्तभोग्येन्द्रियेषु ॥ ६९

काध्यासस्य स्थितिरवगता ब्रह्मनि ज्ञानमात्रे
 या जीवानां भ्रमविजनिता दृश्यते दृश्यसत्त्वे ।
 तेनाध्यासो न खलु सुगमस्तत्र विश्वाकृतिश्च
 नेदं सत्यं जगदधभवेन्निष्कलः स प्रधासः ॥ ७०

मिथ्याभूता दधति विकृतिं रज्जुसर्पादयः किम्
 येनाध्यासः सृजति पुरूपे बोधमात्रे विकारम् ।
 जीवाध्यासो भ्रमविरहिते सत्स्वरूपे च माभूत्
 विश्वाकारा परमपुरुषे कल्पना भासतान्तु ॥ ७१

अध्यस्तत्वे भवति जगतः किं प्रमाणं सुलभ्यम्
सत्यं, सर्वं वरमथभवेदस्य भावोपलब्धेः ।

स्वाविद्यायान्तु सदवष्टतो दृश्यते यस्य भावः

तस्यास्तित्वं कथमविरतं स्यान्निरास्य, सत्यबोधे ॥ ७२

यद्यध्यासो न भवति ततो वस्तु न स्याद्वितीयम्

नाप्रत्यक्षे तन्मलिनता दृश्यते, व्योम्नि बालैः ।

नासम्भाव्यं सदनवगतौ स्यात् कुतोऽप्यस्य द्वेता

पेवगेन स्यात् स च सदसतो मयिकद्रैतरत्त्वे ॥ ७३

सामञ्जस्यं खलु सदसतो रेवमध्यासमानम्

येनाविद्या किल बलवती सप्रमाणा गृहीता ।

तस्या जाता विषयबहुला निश्चितं मोहशोकाः

हानं तस्याः कथमथभवेत्तेन वेदान्तविद्या ॥ ७४

शान्तो दान्तः परमुपरतः पूतचेता विवेकी

जिज्ञासुर्यो विजितकरणः कामशून्यो मुमुक्षुः ।

तत्त्वं ध्याता यमनियमभृत्तिष्ठति ब्रह्मचारी

वेदान्तेषु क्षपितसमयः सोऽधिकारी विशिष्टः ॥ ७५

एवं धर्मा जगति लभते केवलं किं विमोक्षम् ॥
 श्रद्धावन्तः श्रुतिषु गुरुणा मानवा बोपदिष्टाः ।
 चिन्ताशीला विनंतमनसश्चेह संसारिणोऽपि ॥
 शास्त्रज्ञाने विचरणंपरा वा स्त्रियोऽधि क्रियन्ते ॥ ७६

यस्मै कस्मै पथि विचरते चेज्जनायात्मविद्याः ॥
 त्वं ब्रह्मासीत्यपि विकथिता न प्रमूते फलं तत् ॥
 हास्योद्रेकं जनयति वरं वाङ्मतौ चोपदेष्टुः ॥
 वेदान्तानां गहनविषये चिन्तयतेऽथाधिकारी ॥ ७७

तत्त्वज्ञा ये श्रुतिषु कुशला ब्रह्मनिष्ठा विमुक्ताः ॥
 आचार्यास्ते वचनपटवो ज्ञानवन्तश्च शान्ताः ।
 शिष्याणां प्राक्प्रबलेमुमतिं तत्त्वबोधाय बुद्ध्या
 वैराग्यञ्चानुभवसहिता ब्रह्मविद्यां वदेयुः ॥ ७८

सत्प्रज्ञानं यदपि परमं ब्रह्म वेद्यं न लक्ष्यम् ॥
 सत्तामात्रे यत उपशमोलक्षणानां स्वतो वै ।
 प्रव्याख्यातुं तदपि मुचिरं चेष्टते शास्त्रकारः ॥
 जिज्ञामूणां तदवगतये वेदसारैर्वचोभिः ॥ ७९

सत्यं ज्ञानं नियतममृतं ब्रह्म सन्मात्रमात्मा ।
सादृशारं न यदथ परं संबिदानन्दरूपम् ।
एकं पूर्णं विकृतिरहितं यत् प्रकाशस्वभावम् ।
देवस्योक्तं त्रिभुवनभृतो लक्षणं तत् स्वरूपम् ॥८०

यस्माज्जातं खलुजगदिदं येन जातान्यनन्ति ।
यस्मिन् लीनं प्रलयसमये विश्वमेतत् ससंख्यम् ।
एवं कोऽन्यः प्रभवति सतो ब्रह्म नूनं तदेव ।
अन्यलक्ष्यं स्फुरति कविषु ब्रह्मनो वै स्वकार्योत् ॥८१

अन्नं ब्रह्म प्रथममवधौ नेहे नानास्ति किञ्चित् ।
सर्वा एव श्रुतय उचिता ब्रह्मतात्पर्यवत्यः ।
श्रूयन्तेऽन्या ननु यदभिधाः शब्दजाः किं तु ताभिः ।
ब्रह्मन्येव प्रकरणविधिः सर्व वेदान्तवाचाम् ॥ ८२

श्रूयन्तेऽयाः श्रुतय इतरा देवतोपासनायाम् ।
आत्मन्येवं विलयविधयो भीतिरोधाय ये च ।
कर्मक्षीणाः श्रुतिषु बहुला यागवाचः सकामाः ।
या सर्वा स्ताः परिणतिपरा ब्रह्मणि मायका वा ॥ ८३

सत्यं ब्रह्मश्रुतिषु परमं यदि वाचा न वेद्यम् ।
 बुद्ध्या नाप्यं बलिषु न बलं ज्योतिषा यन्न भातम् ॥
 नित्यं शुद्धं गुणेषु न गुणं चेतनानां हि चेतः
 द्रष्टुं वेदं सुखिषु न सुखं ज्ञाननन्दस्वरूपम् ॥ ८४ ॥

ब्रह्मानन्तं यदखिलगतं गूढमन्यत्र धर्मात् ॥ १ ॥
 सच्चाधर्मादपि यदपरं जानतां नानुभूतम् ।
 विज्ञातं यत् परमविदतां भूमरूपं तथानोः
 यद्गानीयो विद्म च महतो वा महीयोऽविनाशि ॥ ८५ ॥

ब्रह्माव्यक्तं परमविदिताद्वेदनाद्वा परं यत् ।
 ब्रह्माश्चर्यं नृषु न च नरो यन्न जीवेषु जीवः ।
 दूरं तिष्ठन्न जति चरते सर्वतो यच्छयानम् ।
 सर्वार्त्मा यत् समदममदं वाचकार्ये प्वकार्यम् ॥ ८६ ॥

द्रव्यं सर्वं खलु च जगतां ब्रह्म यद्भावभावात् ।
 जीवानां यन्मतिषु हि मति श्लेषां चक्षुरात्मा ।
 सर्वानीष्टे यदपि च सदा ज्योतिषां ज्येतिरीशः
 यद्दृश्यां वै श्रुवनमखिलं येन तेजांसि भान्ति ॥ ८७ ॥

सर्वं यस्मात् स्फुरति हि सति ब्रह्मणि भ्राजमाने
 यत्स्थित्यां वै भवति विदितं यत्प्रपञ्चाद्विनैवम् ।
 ब्रह्मापूर्वं परमसदृशं साक्षिभोक्तृष्वभोक्तृ
 नो सामान्यो नयनविषयो यच्च कर्त्तृष्वकर्त्तृ ॥ ८८

पूर्णं ब्रह्म प्रकृतममृतं देशकालरहितम्
 चाखण्डात्मा विकरणमजं सर्वदोषाधिहीनम् ।
 निष्कम्पापि प्रकृतिजनकं शाश्वतं तत् पुराणम्
 नीरूपं सत् त्रिगुणरहितं चैकमेवाद्वितीयम् ॥ ८९

॥ ब्रह्मज्ञानं श्रुतिषु विदितं चैवमाहुः परोक्षम् ॥
 किं तेन स्याद् यदि नरमतिर्वेत्ति जीवं तदन्यम् ॥
 तद्भिन्नत्वं ह्यमतिकरं येन दुःखं ध्रुवं स्यात् ।
 भेदाभावो नरभगवतोः कथ्यते ऽतो ऽपरोक्षम् ॥ ९० ॥

भेदाभावे श्रुतय उदितास्तत्त्वमस्यादयो वै
 याः सुस्पष्टाः खलु मतिमतां भेददुःखमणाशे
 स्वाविद्याजः प्रभवति कथं तेन नित्यं विभेदः
 तासां श्रेयो परमथ भवेज्ज्ञानजं हि प्रमाणम् ॥ ९१ ॥

द्वौ शब्दाधौ, द्विपदजनितौ तत्त्वमौ स्तो विभिन्नौ ।
 खण्डोपाधौ गुणिति घटते त्वं पदं भोक्तृजीवे ।
 आत्माखण्डः सततममना, स्तत् पदे बोध्यते सः ।
 भेदाभावः कथमथ तयो स्याद् विरोध्यर्थबोधात् ॥ ९२

जीवोपाधिर्न भवति विना सत्स्वरूपं स्वतो यः ।
 नूनं मिथ्यास, भवतु सदा यः स्वसत्ताविहीनः ।
 मिथ्योपाधिर्न किमपि सति त्वं स्वरूपे प्रकाशे
 आत्माखण्ड, स्वमथ, न, कथं यस्य मिथ्याविभेदः ॥ ९३

नाव्याप्तिः स्यात् कथमपि सतस्तत् कथं तद्विनोक्त्या
 जीवाभावः सत उपरि, चेज्जीव एतं विचारात् ।
 जीवं कृत्वा पृथगथ सतो दर्शयैवं तु न स्यात् ।
 नो संमिश्रो न सदतिशय स्त्वेप जीवः सदार्कः ॥ ९४

मिथ्यासक्ते रभिन्नहनभाग् बोध्यते त्वं तदन्यः ॥ ९५
 वेदात्मानं हि तद्वितथं जीवं आचार्य्यं वरुवे ।
 वाचारम्भा दि कृतिरखिला मृत्तिरेत्येव सत्यम् ।
 कार्य्ये जीवे प्रभवति सदा कारणाभिन्नमानम् ॥ ९५

शुद्धे सत्त्वे ननु भवति वा कल्पनां जीव ईशः । ।
 मिथ्यापाथे विवर्तते तयो व्यस्तकृतस्रप्रभेदः ।
 नाप्तो भेदः कथमपि यतः सत् स्वरूपं विनैवम् ।
 एका सत्ता हि तत् उभयोर्विद्यते निर्विशेषा ॥ ९६ ॥

तत्त्वाज्ञानाज्जगति मनुते जीव आत्मानं मन्यम् ।
 ब्रह्मास्मीति श्रुतिसुवचनाद् ब्रह्म वैचायमात्मा ।
 भूयोऽभेद प्रवृत्तिजनकाचोपदेशाच्छ्रुतीनाम् ।
 जीवो भिन्नः कथमपि न च ब्रह्मणो विश्वभूतात् ॥ ९७ ॥

सत्यं ब्रह्म क्षयभयहरं चेन्न जीवस्वरूपम् ।
 मीमांसन्ते किमुपनिषदः सुष्ठु चाभेदतत्त्वम् ।
 तच्छिष्याणामसंश्रुतपयः किं प्रबोधाय वाहुः ।
 जीवास्तत्त्वे सति तु विदितेऽतो न देहादिमन्तः ॥ ९८ ॥

जीवाभिन्नाः स्वत इह यतः सन्ति चाज्ञानवन्तः ।
 तत्त्वज्ञानं कथमिदमतः साधनं प्रापनीयम् ।
 रागाभावः क्षणिकविषये चात्मबोधे विचारः ।
 द्वौ चोपायौ खलु सुविदितौ तत्त्वमेकत्वयुद्धौ ॥ ९९ ॥

व्याधिस्थानां नियतमहितं द्वासवृद्धिस्वभावम् ।
 चानित्यं तु ह्यवयवयुतं दुःखमूलं शरीरम् ॥ १७ ॥ ५
 यस्य स्तः वै जननमरणे नो वशं नास्ति यस्मिन् ॥ १८ ॥
 तत्प्रीत्यालं यत् इह सदा मोहदा मानसे सा ॥ १९० ॥

संसारं ये मधुरविमताः, क्षेत्त्रपुत्रार्थमान्ताः - ॥ १९ ॥
 सम्बद्धा वै कतिपयदिनैर्नागता वा न याति ॥ १९० ॥
 जीवानां ते सततमरयः कामपीडाकरत्नात् ।
 श्रेयोऽस्तस्त्रैः किमपि न भवेज्ज्ञानिनां वाक्भूतैः ॥ १९१ ॥

सारं नृणां करणजमुखं चेत_पशोः कोऽस्तिभेदः ।
 नाहङ्कारोऽनवगतिरसः क्लेशहेतु हि काम्यः ।
 येनानर्थक्षययुतफलं स्यात् सकामक्रियानाम् ।
 कीर्तिं विद्या च वसु मनसो याचतेऽश्चिनः किम् ॥ १९२ ॥

सर्वं भोग्याहरणविगमन्वसरक्षामु दुःखम् ।
 नातो विद्वान् श्रयति विपयान् स्वात्मनो दुःखहेतोः ।
 आत्मा पूर्णोऽखिलमतयाप्राप्तिरस्तप्रस्य किं वा ।
 अन्यमेप्सा तन्नुसुखरूपे कायसम्बन्धिनां वै ॥ १९३ ॥

सम्बन्धो वै जगति वपुषा चेतनाचेतनानाम्
 तेनैवास्ते निखिलविषये रागमूलं शरीरम् ।
 जीवदृष्टञ्च तद्रूपि यदि ग्रस्यते मृतप्रनैवः ॥
 तत्सम्बद्धं सकलमपरं निश्चितं स्याद् विनाशि ॥ १०४

संसारैस्तो मरणमननं साधनं रागमुक्तेः ॥
 सूक्ष्मस्थूलस्वगतविषये सन्निधिध्यासनञ्च ।
 त्यागाच्छान्ति भवति विभवांन्नामृतत्वस्य चाशा
 तस्माज्जीवः परममभयं नाम निर्वेदमायात् ॥ १०४

चित्ते पूर्णे सति विषयाच्छान्तिमूले विरागो
 मोक्षप्राप्त्यै प्रसरति ततश्चात्मसत्ये विचारः ।
 शक्तिर्बुद्धे रयमिति नरैः केवलं गम्यते चेत्
 मुक्तात्मानं कथमिह तयातो न संवेत्ति जीवः ॥ १०६ ॥

वाद्यज्ञानां जड़विषयिनी धीर्न तेनां च योग्या
 आत्मैकाग्रान्श्रुतिषु सुमतिस्तत्त्वबोधाय युङ्क्ते ।
 सत्यात्मानं प्रति विविदिषो धीस्तु घञ्चे विचारमः
 सत्यं तत्त्वं विधरति तथा चागमाचाद्यैवावयम् ॥ १०७ ॥

ज्ञानाय स्तः श्रवणमनने साधने द्वे विचारे
 वाक्यान्यादाववहितमनाः कर्णयोश्चोपदेष्टुः ।
 तत्त्वं तेषां हृदिजनयितुं चिन्तयेद् वै यथार्थम्
 वक्तव्योऽतो भवति सुगमः केन चिन्ताप्रकारः ॥ १०८

नाहं देही वसनमिव मे काय इत्येकता क
 पृथ्या भेदे भवति सुगमे केन देहात्मबोधः ।
 कस्माद्वा ऽस्याज्जडतनुरियं मेऽज्जडस्यप्रमाणम्
 भ्रान्त्या मृदाः समरसतया केवलं जानते तौ ॥ १०९

कायोऽनित्यः परनियमितो यः स्वसत्ताविहीनः
 आत्मस्थित्यां व्यवहृतिरुरः केवलं दृश्यते यः ।
 प्रत्यक्षं वै जननमरणे यस्य नित्यं जनानाम्
 सत्तामात्रं ननु कथमहं स्यां स एवाशरीरी ॥ ११०

माहं देही भवतु करणं मे स्वरूपम् ससत्त्वम्
 कानः क्लीबो वधिर इति च ज्ञानकर्मोन्द्रियानाम् ।
 तादात्म्येन व्यवहृतिरिदं प्राणिगां गोचरत्वात्
 सर्वे जीवाः करणमुखिनो नाधिकोऽहं ततो वै ॥ १११

नानाहं स्यां यदि तु करणं मे स्वरूपं बहुत्वात्
 आमृत्यो वै जगति न तथा सत्यमेकात्मबोधात् ।
 शब्दादीनां भवति करणं द्वारमेवोपलब्धेः
 तान्येवाहं कथमुपरिचेदस्ति तेषां नियन्ता ॥ ११२

आत्मज्ञाने यदि न करणं स्यान्मनो मे स्वरूपम्
 यत् सर्वास्तु प्रमितिषु मनो विद्यते सारभूतम् ।
 चेतोजन्यं हि सुखमसुखं संस्कृती द्वे मरणाम्
 ताभ्यां जीवो भवति सचञ्चो निश्चितं स्यां मनोऽहम् ॥ ११३

प्रत्याहारान्नु कथमहं स्यां मनो यन्नियम्यम्
 द्रष्टा योऽहं मनस इह किं स स्वदृश्यं मनः स्यात् ।
 दुःखानन्दौ यदि हि मनसो नो कुतो भोक्तृहीनौ
 तस्मान्नाहं प्रकृतिषु मनः संशयाधार एव ॥ ११४

जीवाः सर्वे यत इह सदा सक्रिया लब्धसत्त्वाः
 पञ्चप्राणैर्न तदुपशमे सम्भवेत् कापि वृत्तिः ।
 क्षुत्तृष्णे स्तः सुविदिततया प्राणिनां प्राणधर्म्मै
 तस्मात् प्राणा अहमपि यत स्तत्स्थिते त्रिचशान्तौ ॥ ११५

जीवत्वस्याथ यदि चलनं केवलं लक्षणं स्यात्
यानादीना मपि समतया जीवता किन्तु नैतत् ।
चैतन्येन प्रभवति सदा जीवतां नैव सुप्तौ ।
ज्ञानाभाव स्तु चित इह तद्वोधकत्वेन सत्ता ॥ ११६

सत्यं प्राणा जड़तनुधृतौ केवलं शक्तिमन्तः
काचित्तेषां न च जड़तया विद्यते ज्ञानवृत्तिः
चैतन्यात्माऽमुजनिततया नाशंतायापिपासे
नाहं प्राणाश्चिति मयि यतः केवलं न क्रियैव ॥ ११७

ज्ञेये ज्ञानं जनयति यतो धी शिदाभासकत्वात्
सव्यापारा च हितमहिताद् या वरं निश्चिनोति ।
यत्प्रामाण्यं सकलविषये स्याद् विचारत्यिका या
चेतः प्राणा यदि च न ततो बुद्धिरेव त्वहं सा ॥ ११८

एका बुद्धिः किमपि न यतो चेत्ति सास्तत्रात्मसत्त्वे
आत्माभावे न भवति पुनर्ज्ञानकार्यैव यत् सा ।
आत्मा तस्याः परत उदितो भासकत्वाद् धियोऽतः
नाहं हृद्यं मतिरिह मधि द्रष्टरि स्तत्रायमाने ॥ ११९

प्राणं ब्रह्म श्रुतिषु च मनो ब्रह्म यत्रैवमुक्तम्
 विज्ञानं वा तदपि च तथा नाभिधैषां तदर्थः ।
 एषां ब्रह्म श्रुतिषु कथने स्यात् स्वरूपार्थ एव
 बुद्ध्यादीनामपरममतिर्नाभिधैषां तदर्थः ॥ १२० ॥

प्रत्यात्मं यत्पृथग्वगतं स्वाभिमानमवृत्तोः
 साहङ्कारो जगति सुदृढं ज्ञायते तेन जीवः ।
 स्वल्पज्ञत्वादसकलतया मेऽपि चात्मा विशिष्टः
 स्वाहंभृत्तया सततमविनाभाव आस्तां स्वरूपम् ॥ १२१ ॥

स्वाहङ्कारं यदहमवरं वेत्ति तन्न स्वरूपम्
 खण्डं दृश्यं भवति स सदा मेऽहमस्मीति बोधात् ।
 हृदयत्वेन स्फुरणरहितोऽपेक्षते चान्यसत्त्वम्
 सोऽन्याधीनश्चिदत्र विमतो नो भवेन्मेऽत आत्मा ॥ १२२ ॥

एवं योऽत्र प्रविदिततया कत्रं हङ्कार आस्तो
 मिथ्या नूनं स भवति जज्ञो नैव मे चित्स्वरूपः ।
 खण्डत्वं यत्पृथग्वगतं वस्तु किञ्चिन्न तस्मात्
 पूर्णं शुद्धं परमवसितं ज्ञानमात्रं स्वरूपम् ॥ १२३ ॥

वैशिष्ट्येन समहमिति यज् ज्ञायते जीवभेदः
 चेतोवृत्तेः स चिदिव भुवां बुध्यते कार्यकारी ।
 सत्यप्येवं स विदिततया वस्तु दृश्यञ्च नष्टम्
 सन्विन्मात्रं यदनुविदितं तद्धि सर्वस्वरूपम् ॥ १२४

देहादीनां तदहमवधे नास्ति चेदात्मसाम्यम्
 कस्मान्द्रूपः खलु ममतया क्षेत्रपुद्गार्थकान्ताः
 यान्ति स्पष्टं पृथगवगता आत्मनो वा तदैक्यम्
 आत्मैक्यार्था न भवति कथा वाद्यभूतेषु तेषु ॥ १२५

एवं युक्तया चिति मयि कृते सर्वकार्यापवादे
 आत्मन्यस्मिन् चिदपरतया कल्पितानेकभावे ।
 प्रत्यक्षेऽपि स्वलति सकलं विद्यते नैव किञ्चित्
 आत्मज्ञाने भवति च ततः सत्यसिद्धान्त एषः ॥ १२६

नाहङ्कारो न वसु न मनो नेन्द्रियं नापि बुद्धिः
 न प्राणा नो तनु रथ न वा भूतवर्गी न जाग्रत् ।
 न स्वप्नो नानवगति रतो नैव कर्त्ता न भोक्ता
 ब्रह्मैकं सच्चिदमहमनं साक्षिचेतन्यमात्रम् ॥ १२७

स्वप्नाद्योगे मम न च कथं स्वप्नजाग्रत्सुषुप्तिः
 याथाध्यं तद्धि सहजतया चात्मनो वेदनाय ।
 स्वावस्था स्ता अनियततया चात्मनो वर्त्तमानाः
 तद्व्यावृत्तिः क्रियत अधुना तत्क्रियावर्णनेन ॥ १२८

जाग्रत्कालो विविधविषयेऽस्थायि यधाति जीवं
 स्थूलं विश्वं गमयति तदा केवलं नामरूपम् ।
 येन स्वप्नो वहिरुपरतिं प्रापयत्येव तेषाम्
 भावाः सन्धेर् यद्वृततया नामरूपव्यवस्था ॥ १२९

चित्तस्पन्दाद् यदखिलगतं सूक्ष्मरूपं शरीरम्
 तन्मेऽलीकं खलु तुलनया जाग्रतः सत्यवृत्तेः ।
 स्वप्नावस्था विचलति यदा जाग्रदायाति चैवम्
 नात्मद्वेषं विसदृशतया नित्यता नो तपोर्बे ॥ १३०

सामान्यं यच्च मन उभयोः स्यात् तदेव स्वरूपम्
 आत्मास्तित्ते तदपि विलयं याति काले सुषुप्तौ ।
 बीजाकाराखिलजननभू क्षित्यविद्यात्मिका प्रा
 षाता नाहं किमपि तु मुख्यं दृष्ट एव विबोधात् ॥ १३१

ज्ञानाभावो विपर्ययैरहितः सोऽपि दीर्घं न युङ्क्ते
 तत्रानन्दो विरमेषु तथा युध्यते प्राज्ञजीवैः ।
 यस्मात् स्वोपो न भवति सदा स्वमजाग्रत्प्रवाधात्
 जीवावस्था अनियततया तिस्र एव तसत्याः ॥ १३२ ॥

यात्यायात्यात्मनि न च सदातिष्ठतीति व्यवस्थाः ।
 सत्त्वा एव स्थितिपरतया दृश्यमाना अनित्याः ।
 ता एकस्या स्तदपरतया चेत् परावर्त्तमानाः
 व्यावर्त्तन्ते कथमपि सतो नात्मनः सुप्तः स्वरूपम् ॥ १३३ ॥

साहं चेतो यदि चलतया स्वमजाग्रत्सु नात्मा
 अज्ञानन्तु प्रभवति समं यत्त्रवस्थासु मूलम् ।
 अव्यक्तं तत् प्रवदति न वै वस्तु नावस्सनादि-
 को वा दोषो यदि भवति तत् कारणत्वात् स्वरूपम् ॥ १३४ ॥

ज्ञातेऽज्ञाने स्मरणमधुना येन सुप्तोत्थितस्य
 तेनाज्ञानं न विदिततया स्यात्तदाभानकृच्चित् ।
 द्वैतोत्पत्तौ भवतु चिति तच्चादृशं प्राग् यदुक्तम् ।
 ज्ञाते तद्व्यो किमपि नटि तत् किं कथं मे स्वरूपम् ॥ १३५ ॥

जीवो जाग्रज्जगति विपयैः स्वात्मभावे रथास्तो ॥ १३३ ॥

स स्वप्नस्थस्तदिव न पुनः स्वापग स्वप्नवन्नो ॥ १३४ ॥

यद्येवं स्यात् कथमथ स ते चिच्छेलेष्वेषु नित्या ॥ १३५ ॥

सैकारूपा गमयति यदा तान् हि जीवस्वरूपम् ॥ १३६ ॥

तिस्रोऽवस्था अनियततया त्राथ जीवस्वरूपमन्तः

किन्तु ज्ञानं यदविषयि ताः साक्षिरूपेण वेत्ति ॥

यन्नो भिन्ते स्थितमविरतं नापि हीनं कदाचित् ॥

तेनात्मा तन्न भवति कथं त्र्यध्रुवेषु ध्रुवं यत् ॥ १३७ ॥

ज्ञाताऽज्ञानः स्फुरणजनितो यो न कर्त्ता तु साक्षी ॥

सोऽहं सत्यः जगदुपशमं स्वप्नकाशञ्च नित्यम् ॥

सम्बिन्मात्रं विषयरहितन्तु त्रयस्थाविकाशि ॥

प्रामाण्येनाद्भयमविकृतं तच्चुरीयं ध्रुवं स्याम् ॥ १३८ ॥

नोपादेयग्रहणमथवा देयदानं ध्रुवे सप्रात्

निःश्रेयो यद्द नियततया स द्वयो र्वर्जितत्वात् ॥

चिद्भावत्वं परमृपगतं यद्ग्रहीतुश्च हातुः

आत्मैवास्तां नियतमथ मे तद्धि सर्वापवादं ॥ १३९ ॥

ज्ञानाज्ञाने विषमविषते जातु नैकं परे यत्
 आत्माज्ञाने युगपदिह वै तत् कथं स्याद् प्रमाणम् ।
 वस्त्वज्ञानं किमपि नहि तन्न द्वयोः स्याद् विरोधः ।
 तादृङ्मिथ्या किमपि सति चेत् सृष्टये तेन किं स्यात् ॥ १४०

नामाज्ञानं स्वत इह न यद् विद्यते कार्यकारि
 वस्त्वज्ञानं तदपि न मृणां निर्विशेषा त्वविद्या ।
 तत्त्वाज्ञानास्फुरणजनितं दृश्यते केवलं तत्
 ज्ञाते तत्त्वे किमपि न भवेदात्मनि प्राङ्भ्रूपाभात् ॥ १४१

जीवे-विद्या तद्वेशगता त्वीश्वरे सेच्छया सा
 सृष्ट्या माया बहुविकरणे वस्तु नो सा विवेके ।
 नैवं सत्त्वं भवदपि ततोऽनन्तमज्ञानमास्ते
 ज्ञानी तन्नो किमपि मनुते स्वाप्तमायां तयेशः ॥ १४२

नातोऽज्ञानं न तदुपगतं वस्तु किञ्चित् सतोऽन्यत्
 किन्तुपाप्नि स्तदखिलमसन्नामरूपात्मकं वै ।
 सत्सत्यत्वं चिरमविभूतं तेन विद्यात् विवेकी
 सर्वस्यैवं श्रुतिरपि तथा श्लाघयत्येव तत्त्वम् ॥ १४३

यन्मां मृत्योरमृतमपरं वासतो मां सदैकं
 वा मां ज्योतिर्गमय तमसश्चेति वेदान्तवाक्यम् ।
 जीवसैश्वर्यं सद्वगतये प्रार्थनायाञ्च सत्याम्
 सद्वस्तुत्वं कलयति ततोऽसत्तमो मृतुप्रान्यत् ॥ १४४

अन्नादे र्यत् परत उदितं पञ्चकोपादिमुक्तम्
 सन्मात्रं तद् रचयित् पुनः कारणत्वेन विश्वम् ।
 तादृक् सत्यं गमयति दृढं ब्रह्मपुच्छा प्रतिष्ठा
 नन्दं विद्वान् ह्यभयमयते ब्रह्मण स्तैत्तिरीये ॥ १४५

ब्रह्मैवात्मा सा भवति च यो ब्रह्म वेदापरोक्षम्
 ज्ञानान्मोक्षोऽनुभवति यत स्तं विदित्वातिमृतुप्रम् ।
 नान्यः पन्था श्वरमगतये विद्यते चायनाय
 ज्ञानं देवं श्रुतिभिरसकृज् ज्ञायते कर्मशेषम् ॥ १४६

एवं ज्ञाने हृदयनहनं भिद्यते ज्ञानिनोऽथ
 छिद्यन्ते वा अपगततया संशया स्तेन सर्व्वे ।
 क्षीयन्तेऽस्य प्रविदिततया सर्व्वकर्म्मणि सत्यम्
 मोक्षस्तेनामृतफलमिदं सम्यिदो वेदमानम् ॥ १४७

कस्त्वं भूयः श्रुतिगुरुकृतान्नेति बुद्धिमभावात् ।
 नष्टेऽज्ञाने त्वमसि दशम स्तद्वदात्मप्रकाशः ।
 स्वव्यक्तोऽपि स्फुरति भ्रुदिति ध्यायतः सत्स्वरूपम्
 एवं मोक्षो नियतविदितः स्वान्मवोधो यथार्थम् ॥ १४८

कर्त्रायासै रसकृदपि नो जायते कर्त्तृहास ।
 किन्त्वव्यक्तात् किंपपि स चिना कारणात् सेव्यते वै ।
 तेनानित्यो न भवति स नो वा क्रियासाध्य एव
 दृश्यत्वेन स्फुटति स मते कर्त्तरि ज्ञानरूपः ॥ १४९

नोत्पाद्योऽतः स नियततया नो विकार्य्यश्च नाप्यः
 संस्कार्य्यो नो अत्रिपयतया च क्रियाया यतः सः ।
 मिथ्याविद्यापटनिरसनात्तत्प्रकाशः स्थितोऽपि
 स्पष्टं जीव भवति सततं तस्य तादृग् विशेषः ॥ १५०

शुद्धज्ञाने क स इह यतो बन्धनं यस्य मुक्तिः
 तस्य वस्यादिति विनियमं स्तेन जीवस्य मोक्षः ।
 एवं जीवे किमपि न चित् श्रित् प्रकृत्या चिदेव
 ज्ञानोन्मेषे न किमपि ततः कस्य वा बन्धमोक्षौ ॥ १५२

सूर्या यादृग् दिनकरतया सञ्चलोकस्य चक्षुः
 अस्पृष्टः सन् न नयनगतौ लिप्यते वाद्यदोषैः ।
 शुद्धज्ञानं तदिह च परं सर्वभूतान्तरात्मा
 तिष्ठद् युक्तं न भवति तथा जीवबन्धादिदोषैः ॥ १५३

नान्तर्भूते सवितरि यथा दर्पणे विम्बितेऽत्र
 तच्छयाया दुप्रतिजनकता विद्यतेऽसत्प्रकृत्याः ।
 चित्याभासे स्थित इह जडे कर्मकृत्त्वमन्यद्
 वा ज्ञातृत्वं किमपि न तथा चैव बाध्येत जीवे ॥ १५४

कायादीनामवरविधय स्तेन जाड्यश्च गानम्
 श्रुत्वोक्तावथ न पुरुषाद् वै परं किञ्चिदस्ति ।
 सा काष्ठा सा च परमगति र्यत्र जीवज्ञानसाम्यम्
 तादृग् बोधः समरसतया चेद्दयोः स्याद् विमोक्षः ॥ १५५

भेदो नूनं विषयजनितो भाति जीवेशयो वै
 प्राप्य स्वल्पं विषयमखिलं वा तयो भेद एवम् ।
 सत्तामात्रे यदुभयसमे नास्ति भेदावकाशः
 सत्ता सत्यं पृथगतेशयो यन्मृषा नोपलब्धेः ॥ १५६

नामाकृत्योः पृथगकरणे ते कथं वा स्वतन्त्रे
 यस्मिन् सत्त्वे रचिन इव ते ज्ञायते वै स तत्त्वम् ।
 एवं न स्रुतः सत इह पृथग् जीवभावा विशेषाः
 सन्मात्रोऽहं न विकृतिरतो नामरूपानि नाना ॥ १५७

तत्त्वज्ञानं सदनतिशयं मोक्ष एवानुभूतम्
 तद्भासा यद्विदितममृतं शून्यजीवप्रयत्नम् ।
 ज्ञेयज्ञानं न यदनियतं किन्त्वविद्यापहन्तु
 शुद्धं सत्यं तदहमजडं ज्ञानमात्रं स्वरूपम् ॥ १५८

चिच्चेदेवं भवति च तथानन्द एवाप्रकारः
 भोक्तृानन्दो विषयजनितो नो स आनन्दमात्रम् ।
 तात्पर्यार्थः स खलु विहित स्तज्जलानागमोक्तेः
 स्वारूपे नाहमपि स रसः सचिदानन्दरूपः ॥ १५९

भिन्नार्थास्तास्तु वहिरभिधाः शब्दजा जानतेऽज्ञाः
 तासां नैष प्रकृत उचितस्तु स्वरूपार्थः एकः ।
 तत्त्वार्थं यं श्रयति मननात् स्वात्मसाम्येन विद्वान्
 तेनाज्ञानात् समुदिततया शान्तिमाप्नोति पूर्णाम् ॥ १६०

स्वात्मोन्मेषोऽनुपहिततया मोक्ष एव विचारात्
 तत्प्राप्तौ वा कथमिह पुनः कर्त्तव्यं कर्म्मदियोगः ।
 प्रामाण्यं स्यादवगमवतां प्राक्तनोद्भूतकार्यैः
 जीवन्मुक्तिर्न भवति ततो यद् विरोधार्थयोगात् ॥ १६१

कैवल्यन्तु प्रकृतममृतं नामतो यद् विदेहम्
 तत्त्वीभूतं परिलयगतं साक्षिचैतन्यमात्रम् ।
 सम्यक्नाशाद् व्यवहृतिपरं नेह बुद्ध्यादि सर्वम्
 मुक्तस्यातः कथमपि जगद्दर्शनं सम्भवेन्नो ॥ १६२

ज्ञानान्मोक्षः सपदि विदुषो जीवभावोऽथ मिथ्या
 तत्प्रारब्धं यदनृततया भोग्यमेवानृताङ्गैः ।
 बुद्ध्या ज्ञानी सदसदखिलं कर्म्मघत्ते यथाप्तम्
 एव ज्ञाने फलनि च फले कर्म्मणो नास्ति बाधः ॥ १६३

पूर्वं ज्ञानात्तत इह परं सञ्चितौगामिकार्यं मे ।
 तत्त्वज्ञानं तदुभयविधं नाशयत्येव सत्यम् ।
 प्रारब्धं द्रुकिर्त्तुभवमनु ज्ञानिनः क्षीयते नो ।
 भोगैर्यस्य स्वतः उर्पशमो वाणवद् वेगशैपात् ॥ १६४ ॥

जीवस्य द्राग्विलयमखिलं याति बोधक्षणेन ।
 संस्काराल्पं ह्यनृतमपि तत्रास्ति चेतः सम्बिदन्तम् ।
 एको मुक्तो भवति च ततः शासितुर्वागभावात् ।
 नैवं ज्ञानी विचरति भवे यावदारब्धकर्म ॥ १६५ ॥

वाक्याज् ज्ञानं प्रभवति बहौ जीवता ज्ञानिनोक्तात् ।
 व्यासादीनां व्यवहृतिरिह शायते पूर्वमेवम् ।
 मिथ्यापन्नं भवतु सकलं ज्ञानमात्रन्तु सत्यम् ।
 बुद्धो विद्वान् विचरति यथाप्राप्तसंस्कारलेशम् ॥ १६६ ॥

ज्ञानात् पश्चादपि यदि यथापूर्वदेहादि सर्वम् ।
 दुःखं तादृकं च भवति तदा ज्ञानमात्रेण कोऽर्थः ।
 ज्ञानं ह्यात्मा तदितरमसन्निधिनोत्येव विद्वान् ।
 तस्माद्दुःखं फलं स्वल्पं विदुषो वा फलदेहादि सर्वम् ॥ १६७ ॥

सन्ध्याभावा जडपरिणति मृतप्रतुल्या न मुक्तिः
 सम्बिद्रूपा विलसति सदा सा यथाथात्मबोधत ।
 जीवोपाधिः स भवतु न वा ज्ञानिन स्तेन नाथः
 नाप्रामाण्यं तथ यदि स वा पूर्वसंस्कारदृष्टः ॥ १६८

मिथ्यात्वेन ध्वनति यदिदं किञ्च सत्त्वं तदास्ताम
 तेन स्पृष्टं न यदवितथं ज्ञानमात्रं स्वरूपम् ।
 ज्ञानेनैव विचरति बुधः सत्त्वकार्यं प्रसक्तः
 जागत्त्रैव स्फुरति सततं स्वप्रकाशस्वरूपे ॥ १६९

दग्धीभूते भ्रमविजनिते कर्त्तारि ज्ञानदीप्त्या
 सत्त्वं कुर्वन् किमपि न कृतं वस्तुतस्तन्मया वै ।
 कर्मण्येव न हितमहितं ज्ञानिनो वास्ति किञ्चित्
 कर्म्मभ्यांसात्न भवति तथा बद्धमूलस्य कर्त्तुः ॥ १७०

स्वेच्छाचारी यदि न नियमो जायते तेन विद्वान्
 चिन्मृदानां तदनुकरणात् स्यान्न लोकव्यवस्था ।
 ज्ञानी जानन सकलमनुत् लोकशिक्षार्थमेव
 न्यायं कुर्वन् खलु परिहरंश्चाहितं प्राय आस्ते ॥ १७१

स्वात्मोन्मेषे सुकृति वशतः कस्यचित् सत्यपि द्राक्
 प्रारब्धोत्थं विपमचरणं दृश्यते तीव्रवेगात् ।
 कर्म्मसैत्रवं सदसदुभयामङ्गलज्ञापनाथं
 सत्यज्ञाने तदनुकरणे नैव जीवः समर्थः ॥ १७२

दुःखं मोहो रजसि तमसि स्वस्ति यच्चापि सत्त्वे
 सम्यक् कस्मिन्नपि न शमता राजते तद्गुणानाम् ।
 मिथ्यापन्नान् त्रिगुणविषयान् नात्मसाम्येन बुद्ध्या
 निस्त्रैगुण्यः सदनुभविता तत्फलेषु ह्युदास्ते ॥ १७३

कर्म्म ज्ञानात् परमपि यथा ब्राह्मणस्तं विदित्वा
 प्रज्ञां कुर्व्याद् विदुष उदितं तत्त्वचिन्तात्मकं यत् ।
 जीवं कर्म्म स्पृशति न च तज्ज्ञानमात्रं स्वरूपम्
 जीवं धृत्वा तदमृतमतिः कर्म्मिणो नो कदाचित् ॥ १७४

जीवन्मुक्त स्थितिरवगता चानया वेदवाचा
 नास्या मानं विधिपरतया सम्बिदोऽ कृत्रिमत्वात् ।
 जीवन्मुक्ते रतिशयसुखास्वादानायैवमुक्ता
 सत्तोत्कर्षं न भजति ततः सर्वसाक्ष्यात्मकत्वात् ॥ १७५

देहादौ प्राक् सदनवगतौ रात्मबोधो यथासीत्
 तत्त्वज्ञानादथ सति तथा निश्चयात्मप्रतीतिः ।
 येन ज्ञानी किमपि मनुते नात्मनोऽज्ञानकार्यम्
 जीवेऽप्यास्यां त्यजति वितथे कर्त्तरि क्लेशमूले ॥ १७६

जीवे ज्ञानं भवदपि भवेन्नो स आत्मस्वरूपम्,
 किन्तु ज्ञानं तमपि कुरुते दग्धवीजञ्च नष्टम् ।
 जीवन्मुक्तस्थितिरपि मृषा तेन वै सम्बिदन्तम्
 कार्य्याकार्य्यं किमपि मनुते नो बुधश्चित्प्रतिष्ठः ॥ १७७

यज्जीवत्वं तदपि न सतः कारणाद्भिन्नरूपम्,
 नैवास्यातः क्षय उत लयोऽज्ञानमात्राश्रयित्वात् ।
 जीवोपाधिर्न सदतिशयो बुध्यते ज्ञानिनैवम्,
 स्वः सत्तावानिव न नियतः सम्बिदैवास्य नाशात् ॥ १७८

जीवो ज्ञानात्, परमपि च यो दृश्यतेऽज्ञानिदृष्ट्या
 ज्ञानी नो वै तमवृतमयं पश्यति ज्ञानहेतोः ।
 मोक्षे तस्यापि लय इति चेद्द्विविक्रम्याममृतेः
 स माप्येत स्वतः उपशमं कारणे सतस्वरूपे ॥ १७९

नद्यो भिन्नाः सुविदितया स्पन्दमाना यथाब्धौ
 गच्छन्तस्त्रस्तं त्वविदिततया नामरूपे विहाय ।
 विद्वान् सत्यं परमनुभवनं नामरूपाद् विमुक्तः
 सर्व्वात्मानं परमपुरुषञ्चैति दिव्यं तथैव ॥ १८०

कार्यं यद् यद् यत् उदयि तत्तल्लयं याति तस्मिन्
 कार्य्यात्मानं स्तुगुणविगुणाः कारणं न स्पृशन्ति ।
 जीवस्यैवं विलयविषये कारणे कार्य्यनाशम्
 प्राप्य ज्ञानी सकलविरतेः सच्च सम्पद्यते वै ॥ १८१

दृष्टोऽप्याये जगति नियमः कारणे कार्य्यनाशः
 एव न्यायाद् यदि च विलयः स्यात् स्वभावेन हेतौ ।
 ब्रह्मण्यायात् स्वत उपशमं कारणे कार्य्यजीवः
 ज्ञानेनार्थो न हि चितिमतां नाशमूलेन तेन ॥ १८२

जीवेऽज्ञानं तदुपजनिता संस्कृतिः खल्वनादिः
 तत्स्वेनेतं न भवति विना सम्बिद् सत्प्रकाशाम् ।
 नो वस्तूनां लय इव भवेद्धेतुकार्य्यन्याय एव
 दृष्टे कार्य्ये बहुविकरणे मायया सत्यकार्य्ये ॥ १८३

अधुप्रतपन्नाः पृथगिव यथा घूर्णिकल्लोलफेनाः
नाम्भो भिन्ना ननु विकृतयोऽवस्तव स्तत्त्वतस्त्वे ।
नानारूपः सदुपरि तथा भासमानोऽपि जीवः
सद्भिन्नत्वे किमपि न स सद् वै ततस्तात्त्विकार्थः ॥ १८४

नामाकारौ न च सह सता नो ततः स्तः पृथग्वा
सत्तामात्रं सत उपगतं नामरूपानृतत्वात् ।
रूपास्तित्त्वे न सदनुमिति भाति सत्येव रूपम्
यद्दृष्टान्तश्चुतिरिह यथा प्राक् सदेवेदमासीत् ॥ १८५

सृष्टेरौ सद्दिदमखिलं दृश्यमानं यथासीत्
मधेऽप्येवं यदनृततया नामरूपव्यवस्था ।
सद् वै सत्यं किमपरमथ प्रापनीयं तथान्तं
जीवस्पातः परममयनं केवलं सत्स्वरूपम् ॥ १८६

जीवो भिन्नः सदुपरि यतो वाद्यतो दृश्यमानः
तेन स्पृष्टं स्वविकृततया प्रैति सत् तद् विशेषम् ।
यादृक्क्षीरे दधि परिणतं गन्यते नो पयोवत्
वाद्य जीवो भवदपि कथं श्रीयते केवलं सत् ॥ १८७

सत्स्याज्जीवो न परिणमनान्मायया दृष्टमेवम्,
नातः स्पृष्टं न च विकृतिमतः सद्धि तज्जीवभावैः ।-

सन्नित्यं सत्, न सत् इतरैरन्यथाभाव एव

सद्वस्तूनामिव परिणतिं तेन नामोति सत्यम् ॥ १८८

वस्तूनां सा खलु परिणति र्यत्प्रकृत्यान्यथात्वम्,
जाड्ये सा तु प्रभवति न सत्कारणे कार्य्यसृष्टौ ।
कार्य्यापत्ति र्यदसमविधा वस्तुनः सा विवर्त्तः
सोऽसम्बन्धं रचयति सतः सृष्टिमूलस्य भेदैः ॥ १८९

यादृग्, दृष्टे कनकवलये तत्त्वमेकं सुवर्णम्,
नास्याकारो यदुपरचित स्तिष्ठति स्वात्मनैव ।
तादृग्, विश्वं सति न रचितं यद्विवर्त्तात्मकन्तु
नानारूपं स्थितमपि परं ब्रह्म सत्तत्त्वमस्य ॥ १९०

कार्य्यं सर्वं वहिरवगतं केवलं नामरूपम्,
यत्स्वस्थित्या ह्यसदपि मृषा कारणे भासमानम् ।
जिज्ञामून् सच्छु, तिरपि तथा ज्ञापयत्येव तत्त्वम्,
कार्य्यै मिथ्या जगदवितथं यत्सता कारणेन ॥ १९१

नानाकारं चिदचिदंखिलं श्रानृतं विश्वमेतत् ।
 मायासृष्टिः सदुपरि यतो यैवमाभासमानां ।
 तेनैकान्तं नहि जगदसत्, किन्तु संचास्यतत्त्वम् ।
 कार्यै मिथ्या जगदवितथं तत्सताकारणेन ॥ १९१

साधिष्ठानं स्फुरति सकलं नैव मायाप्यमूला
 मायारूपं जगदपि तथा दृश्यमानं सतैव ।
 तेनात्यन्तं जगदिदमसन्नो खण्डपञ्च यादृक्
 कार्य्याकारेऽसति जगति सत्कारणं न्वस्य सत्यम्

विश्वं जीवात्, प्रभृति निखिलं कार्य्यभूतं ह्युपाधिः
 सत्ता यस्य प्रकृतत इह ज्ञायते नो संतोऽन्या ।
 मिथ्यारूपं हि सदतिशयं वेत्ति किञ्चिद्, यदज्ञः
 नान्यत्तत्त्वं किमपि न ततो विद्यते वस्तुभूतम् ॥ १९४

नानारूपं यदिदमुपरि ज्ञायमानं जंगत्याः
 अस्वातन्त्र्यात्, कथमपि न सत्, तत्, सदाभासमेव ।
 एवं सत्ये प्रकृतिविकृती द्वे मृषा भासमाने
 सन्मात्रतं परमवसितं तत्त्वमेकं पुधानम् ॥ १९५